

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ISSN 2307-3179 (Print)

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 43-44

Київ – 2023

**ВІСНИК
АГРАРНОЇ
ІСТОРІЇ**

43-44'2023

Науковий журнал

Редакційна колегія:

М.А. Журба (*головний редактор*),
В.А. Вергунов, В.О. Доценко,
М.П. Жолоб, І.А. Коляда, С.С. Падалка,
О.В. Потильчак, В. Сукарев

**BULLETIN OF
AGRARIAN
HISTORY**

Editorial Board Members:

Zhurba M. (*Editor-in-chief*),
Dotsenko V., Koliada I.,
Padalka S., Potylchak O., Sukarev V.,
Vergunov V., Zholob M.

43-44'2023

Scientific journal

УДК 94:63(100)

В 53

DOI: 10.31392/VAN-2023.43-44

Засновники:

- Український державний університет імені Михайла Драгоманова
- Національний університет біоресурсів і природокористування України
- Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України

*Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.*

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 894 від 10.10.2022 р. журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032 історія та археологія)

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Google Scholar

Офіційна інтернет-сторінка видання:
<https://agrarian-history.com.ua>

Адміністратор сайту:

С. Діхтяр

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, каб. 16
тел.: (044) 520-12-05;
e-mail: zholobb@gmail.com

Друкується за рішенням:

Вченої ради історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова
(протокол № 7 від 28.06.2023 р.)

Підп. до друку 29.06.2023

Формат 70 x 108 1/16.

Папір офсет. Друк. різогр.

Ум. автор. арк.: 28,5

Наклад 50 прим.

Друк: ТОВ «ТВОРИ»

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен та інших відомостей.

**ЗАВІДУВАЧ УКРНАУКИ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ОСВІТИ УСРР
ЮРІЙ ІВАНОВИЧ ОЗЕРСЬКИЙ (1896 – 1937 РР.)**

Виговський Микола Юрійович

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та археології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ

e-mail: m.yu.vyhovskyy1968@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2874-5528>

***Анотація.** У статті досліджено політичну та організаційно-наукову діяльність відповідального працівника Наркомосу УСРР у 20 – 30-х рр. ХХ ст. українського есера Юрія Івановича Озерського. Висвітлюються основні етапи формування громадсько-політичної позиції та життєвої долі цієї забутої особистості в контексті соціальної історії та повсякденності, суперечливих вузлів суспільного розвитку. Стаття розкриває не лише досягнення, а й недоліки в усвідомленні об'єктивних реалій тоталітарного режиму, здатність маневрувати у владних номенклатурних структурах радянського чиновника. До біографічної розвідки залучено невідомі джерела, за допомогою яких з'ясовані етапи професійної діяльності і життєвий шлях українського освітянина Ю.І. Озерського (справжнє прізвище – Зебницький). Зазначена його належність до партійно-радянської номенклатури УСРР, участь в пропагандистській активності правлячих владних органів. Керівник Укрнауки при Наркоматі освіти УСРР Ю.І. Озерський не був непомічений у публічній критиці «генеральної лінії партії», не належав до опозиції, але внутрішній розбрат у середовищі партійно-радянської номенклатури і процес так званого «очищення» Наркомосу від «ухилянців» не обійшов і його. Поряд з іншими відомими вченими і освітянами він був звинувачений у сфабрикованій справі і спробах замаху «на вождів партії» і участі в Українській військовій партії (УВО). Встановлено, що потуги політичного маневрування не стали гарантією для чинної номенклатурної особи від засудження в 1933 р. до 10 років таборів та розстрілу в 1937 р. Життєвий шлях Ю.І. Озерського розглядається як типовий пересічний для переважної більшості представників партійно-радянської номенклатури 20 – 30-х рр. ХХ ст. в УСРР. Потреба в позбавленні українського суспільства від лежат тоталітаризму, рабської психології, хамелеонства розширила необхідність більш критичного перегляду героїчних і трагічних уроків історії.*

***Ключові слова:** арешт, боротьбисти, вчений, ідеологія, Наркомат освіти УСРР, наука, номенклатура, освіта, політика, Ю.І. Озерський.*

Постановка проблеми. Сучасна історична наука відзначається активним формуванням напрямку біографістики, тобто дослідженням науково-теоретичної спадщини та громадсько-політичної діяльності відомих і забутих особистостей. Характерно, що з'ясування життєвого шляху Юрія Івановича Озерського відбувається в контексті специфічних історичних умов, а саме в часи сталінського репресивного авторитарно-бюрократичного режиму.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити та проаналізувати віхи політичної і професійно-освітньої біографії номенклатури функціонера системи освіти УСРР

керівника Укрнауки при Народному комісаріаті освіти Ю.І. Озерського, встановити його місце і роль у науковому та культурно-освітньому житті України другої половини 1920-х – початку 1930-х рр.

Історіографічний огляд. В історіографії проблем партійно-радянської номенклатури постать Ю.І. Озерського згадується побіжно [Дорошко, 2004], але в деяких біографічних розвідках і мемуарно-документальних виданнях його діяльність, роль і місце в культурно-освітньому житті УСРР набули дещо ширшого висвітлення. Він чомусь не потрапив до збірника статей, опублікованого 1992 р. у започаткованій Інститутом історії України НАНУ серії «Реабілітовані історією» на противагу його колегам по Народному комісаріату освіти УСРР (НКО УСРР) – О.Я. Шумському, А.А. Хвилі, О.А. Полоцькому [Реабілітовані історією, 1992]. Юрій Іванович також належав до верхівки номенклатури культурно-освітніх установ, відтак про нього писали, коли досліджували малоз'ясовані питання життя і творчості науково-педагогічної інтелігенції, [Даниленко, Кузьменко, 2003; Кузьменко, 2004] у тому числі західноукраїнської [Рубльов, Черненко, 2004]. Його зараховують до жертв політичного терору в УСРР 1930-х рр. [Марочко, 2003], хоча колишньому есерові Озерському вдалося уникнути арешту 1935 та 1937 рр. за «справами боротьбистів», коли репресій зазнали О.А. Полоцький, М.П. Любченко, А.А. Хвиля, В.Д. Кузьменко [Шаповал, 1993, с. 163, 223], які свого часу уособлювали керівну ланку Наркомосу УСРР та його галузевих підрозділів. Досліджуючи біографію Озерського, вчені переймалися трагічним фіналом його номенклатурної діяльності, нехтуючи до певної міри принципом об'єктивності щодо ролі і функцій керівника Укрнауки при Наркомосі УСРР.

Виклад основного матеріалу. За соціальним походженням Ю.І. Озерський належав до селянства, позаяк народився в с. Смяч Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії у 1896 р., але в анкетах «відповідального керівника» зазначав власноруч – «інтелігент, син попа». Він закінчив духовне училище і семінарію в Чернігові, а в 1914 р. поступив до Петроградського історико-філологічного інституту, де і брав участь у діяльності Української студентської спілки, очолюваної Є. Нероновичем. Там студент Ю.І. Озерський познайомився з українськими есерами – М. Салтоном та М. Чеченем, а вже весною 1917 р. його направили до Києва і згодом до Чернігівського губкому партії есерів. Саме в Чернігові «потоваришував» з В. Блакитним – одним з ідеологів УПСР, займався підпільною діяльністю в містах губернії – Ніжині, Конотопі, Глухові, Кролевці, був делегатом з'їзду УПСР у квітні 1918 р., на якому відбувся розкол партії.

Освітньо-номенклатурну роботу розпочав у 1919 р. у Ніжині, очолюючи відділ народної освіти, але як член УКП(б), а після розпуску партії боротьбистів у березні 1920 р. пристав до КП(б)У. За «проявлену лояльність» до більшовиків його призначили до Колегії політичної освіти дорослих НКО УСРР, у якій Озерський працював протягом 1921 – 1922 рр. Функції політосвіти не обмежувалися навчанням «політграмоти» – первинної ланки номенклатури освітніх установ, вони також поширювалися на духовне та літературно-мистецьке життя суспільства, яке «українізувалося». Він відвідував засідання Держнаукметодкому при НКО УСРР, ревізував діяльність видавництва «Рух», УРЕ, брав участь у роботі з'їзду письменників-гартівців, був членом редколегії освітянських часописів.

Призначення Наркомом освіти УСРР О.Я. Шумського сприяло просуванню сходинами влади багатьох колишніх активістів УКП(б). Так, 21 січня 1926 року за розпорядженням Наркома на посаду завідуючого Управлінням політосвіти НКО УСРР призначили Ю.І. Озерського [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, ф. 5456, арк. 1-2]. Зарекомендувавши себе «позитивно», він потрапив в поле зору наркома М.О. Скрипника, якого «висунули» замість Шумського у березні 1927 року. Новоспечений нарком, котрий волів стати академіком ВУАН, видав 15 липня 1927 р. наказ: «На тов. Озерського Ю.І. завідателя Управління НКО накладається виконання обов'язків завідателя Укрнауки в сполученні зі завідуванням Управлінням Політосвіти» [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, ф. 5456, арк. 12]. Поєднання обох посад в одних руках означало встановлення жорстокої політцензури в установах науки та освіти. Академік С.О. Єфремов, у якого, судячи зі «Щоденника» вченого, склалися неоднозначні стосунки з ним, зазначав тоді, що Ю.І. Озерський «почував себе господарем в Академії» [Єфремов, 1997, с. 745]. За нотатками згаданого «Щоденника» С.О. Єфремова можна виявити справжнє місце і роль українського політцензора в науковому та культурно-освітньому житті України другої половини 1920 – початку 1930-х рр.

Перший запис про Ю.І. Озерського в «Щоденнику» С.О. Єфремова припадає на 22 липня 1927 року, тобто тиждень після його призначення на голову Укрнауки, а стосувався він кадрового складу Всеукраїнської академії наук (ВУАН) та її фінансування. «Голова наради Озерський поведився більш ніж коректно, – занотував Єфремов, – бо разом зо мною обороняв інтереси Академії проти фінансового управління» [Єфремов, 1997, с. 522]. Нарада відбувалася в Харкові в Наркомосі, учасники якої розподіляли бюджетні кошти між установами системи освіти, науки та культури. Прізвище Ю.І. Озерського згадується у «Щоденнику» С.О. Єфремова понад 30 разів, але в глузливо-іронічному контексті. Посада дозволяла Ю.І. Озерському вирішувати кадрові питання, здійснювати ревізію діяльності ВУАН, впливати на вибори, формувати політико-ідеологічні пріоритети секції суспільних наук. Траплялися з ним і дивні пригоди. В листопаді 1927 р. Академія наук одержала помешкання для президії, а телеграму подяки надіслала до ЦК ВКП(б). «В своїй останній розмові з Президією Академії Озерський між іншим запитав і про ту телеграму, – записав 18 листопада С.О. Єфремов. – «Діло добре, телеграма звернула увагу скрізь, і в нас, і за кордоном; так же ні наша, ні Російська Академія не говорила... одно тільки в наших колах викликає непорозуміння: чому її адресовано до ВКП? Хіба ж наша КП(б)У не ближче до Академії» [Єфремов, 1997, с. 548]. Мотивація подібного тлумачення зрозуміла: номенклатура Укрнауки воліла почути подяку на свою адресу, щоб одержати політичні дивіденди від ЦК КП(б)У. Тут не було якогось «ідейного сепаратизму» чи ностальгії за боротьбистським минулим.

Керівникові Укрнауки доводилося перебувати між декількома вогнями: залагоджувати непримиренність М.С. Грушевського та С.О. Єфремова, а з другого боку, реалізовувати амбітні претензії М.О. Скрипника на звання академіка. Складається враження, що сутички між вченими були рукотворними, тобто М.О. Скрипник діями і вчинками Ю.І. Озерського намагався внести організаційний та особливо ідейний розкол між академіками. «Розказують, – занотував С.О. Єфремов 25 січня 1928 р., – що Озерський запрохує до себе академіків та й

очітує. Був у його Пфейфер». «Дивуюсь, – каже Ю.І. Озерський, – що Другий відділ, хоч найчисленніший, не хоче брати на себе влади в Академії... От, наприклад, яка ваша думка про таку комбінацію: Тутківський – президент, Плотников – віце-президент, Симинський – неодмінний секретар», – «не знаю, – каже Пфейфер». Справді, не дурна думка: це була б для начальства ідеальна комбінація. Більш комісаро-слухняної Президії й уявити собі не можна» [Єфремов, 1997, с. 578]. Укрнаука, яка перебувала у складі Наркомосу, очевидно, виконувала «директивні» вказівки М.О. Скрипника. Для перевірки діяльності Академії наук була навіть створена спеціальна комісія, яку очолював Ю.І. Озерський. «До ревізії, на думку Озерського, академіки поставились або вороже, або холодно й пасивно, oprіч двох: Тутківського та Симинського, – записав С.О. Єфремов до «Щоденника» 11 лютого 1928 р.». Укрнаука в особі Ю.І. Озерського намагалася «запропонувати переобрання президії», але тоді у нього не було прихильників. Він, судячи із зауваг Єфремова, був незадоволений, «звичайно, ревізорів з такого результату не можна бути дуже вдоволеному» [Єфремов, 1997, с. 586]. Проте тоді боротьба за радянізацію президії Академії наук лише розпочалася.

3 травня 1928 р. відбулися вибори в академіки та власне президії і керівництва ВУАН. Напередодні Ю.І. Озерський провів активну «оргпідготовку», навіть запевнив Скрипника, що саме наркома оберуть головуючим на зборах і «голосуватимуть слухняно за всіх, за кого звелять» [Єфремов, 1997, с. 625]. Збори обрали головуючим першого президента ВУАН В.І. Вернадського, а висунуту академіком П.А. Тутківським кандидатуру від Наркомосу – М.О. Скрипника, відхилили. Президентом Академії наук обрали Д.К. Заболотного, а всі зусилля «комуністичного Мачницького», тобто Озерського, що мав псевдонім – Мачницький, «протиснути» в академіки М.О. Скрипника – виявилися марними. Не вдалося усунути від справ і С.О. Єфремова. Отримавши поразку, Ю.І. Озерський фактично започаткував разом із М.О. Скрипником політичне переслідування неслухняних академіків. 6 травня 1928 р. газета «Пролетарська правда» – друкований орган Київського окружного партії – опублікувала доволі радикальну статтю про результати виборів до президії Академії наук, яку, на переконання С.О. Єфремова, «інспірували» М.О. Скрипник та Ю.І. Озерський [Єфремов, 1997, с. 626]. «Перша група, – зазначалося в куцо́му коментареві до підсумку виборів, – подачею своїх голосів виявила політичну демонстрацію проти органів радянської влади, що керують культурними справами, а тим самим і проти всього радянського уряду України. Друга група своїм голосуванням не протиставляла себе політиці НКО, але не цілком розібралася в усіх нюансах намірів першої групи. Третя група академіків підтримала Наркомос» [Переобрання президії УАН, 1928]. Цей дивний репортаж, автором якого був Ю.І. Озерський, викликав пересторогу в Академії і переполюх серед номенклатури Наркомосу. «Кажуть, – занотував Єфремов 7 травня 1928 р. – що після голосування в Академії «представники од Наркомоса» ходили, мов у воду опущені: це не перший випадок, що голосовано проти чиновників у всій радянській практиці, – виходить, що взагалі можна так голосувати. Отже, рушиться найголовніша підвалина радянського ладу» [Єфремов, 1997, с. 627]. Висновок притаманний для Єфремова, якого неможливо запідозрити у симпатії до радянської влади, але вибори засвідчили позицію науковців.

Протистояння офіційного Харкова, де перебував Наркомос УСРР, з УАН, яка залишилася в Києві від часу свого заснування у 1918 р., завершилося перемогою інтелігенції над номенклатурою. Академік Єфремов та його колеги, незважаючи на появу так званої «волобуєвщини», тобто політичного попередження від влади, виявили пасивну і результативну форму спротиву. Лідер Укрнауки Ю.І. Озерський, якого Єфремов називав «Прегоратива», тому що той весь час говорив не «прерогатива», а навпаки, «просто боїться вертатись до Харкова, тому він і сидить у Києві та усилюється «рятувати ситуацію» [Єфремов, 1997, с. 633-634]. Його відрядили тоді до Берліна у справах Наркомосу, а на зворотному, шляху Юрій Іванович відвідав Львів, зустрічався з місцевою інтелігенцією [Рубльов, Черненко, 2004, с. 304]. Очевидно, йшлося про те, щоб унеможливити публікації розвідок Єфремова на сторінках галичанських періодичних видань.

Скандальні вибори до УАН спричинилися до того, що вона не відсвяткувала свого ювілею – 10-річчя заснування. Повернувшись з Європи, Ю.І. Озерський мав зустріч в Академії, розповідаючи «речі відомі» та «хвастиліві дурниці» [Єфремов, 1997, с. 632]. Щодо ювілею С.О. Єфремов не висловлював подиву – «навіть добре: одним скандалом менше в житті Академії», але одночасно згадав про ініціативу його проведення, яка належала все-таки Ю.І. Озерському, у тому числі із запрошенням іноземних вчених [Єфремов, 1997, с. 748].

Чергова виборча кампанія до УАН розпочалася весною 1929 р., яка висунула нових представників партійно-державної номенклатури. «В академіки пруться: Скрипник, Гринько, Затонський, Шліхтер, – зауважив про себе С.О. Єфремов, – не кажучи вже про Яворського, – все, як бачимо, великі вчені!» [Єфремов, 1997, с. 757]. Напередодні виборів Раднарком УСРР видав постанову «Про поповнення ВУАН новими дійсними членами та про порядок вибору їх» [Вісті ВУЦВК, 1929], відтак Ю.І. Озерський одержав чергову мотивацію своєї номенклатурної діяльності. Згадавши про «труднощі переходового періоду, пожвавлення класової боротьби в нашій країні, зростання дрібнобуржуазних, зокрема, націоналістичних настроїв, що позначилися і на окремих наукових робітниках», голова Укрнауки закликав в одній із статей академіків поставитися відповідально до виборів задля того, «щоб краще їх провести». Про це він писав на сторінках його улюбленої «Пролетарської правди».

Поповнення «новими, молодими силами, зокрема – представниками марксистської методи в дослідженні», він вважав вкрай необхідним, бо з-поміж діючих академіків, з «марксистською метою» – немає. Запланували обрати до нових дійсних членів ВУАН, з них 20 перевести на бюджет НКО, тобто штатних академіків [Озерський, 1929]. У червні 1929 р. відбулися вибори керівництва у відділеннях, у тому числі й історико-філологічного, де С.О. Єфремов очолював кафедру історії новітнього українського письменства. На зборах, які обирали керівництво, Сергій Олександрович утримався від голосування. «Озерський в кінці пробував мені дорікати за те, – занотував до «Щоденника» академік С.О. Єфремов, – що я зіпсував їм одноголосність і одержав од мене різку одправу, що я голосую по совісті, а не з наказу» [Єфремов, 1997, с. 77]. За академіком С.О. Єфремовим органи ДПУ слідкували постійно, про що він сам пише у «Щоденнику», але 1929 р. виявився для нього доленосним – його заарештували за сфабрикованою справою «СВУ». Можна припустити, що «неслухняна позиція» академіка, крім його політичної біографії, стала причиною форсованої підготовки процесу «під

Єфремова». Замовником цього разу була не Укрнаука з її активним керівником, а партійна номенклатура вищого рівня.

На початку січня 1930 р. Ю.І. Озерського «звільнили від виконання обов'язків члена колегії НКО УСРР» у зв'язку з «переходом на іншу роботу», відтак йому доводилося працювати в УРЕ, читати лекції в Харківському ІНО, допоки про нього не згадали знову, запросивши головою Держвидав УССР 2 березня 1930 р. [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, ф. 5456, арк. 1-2]. А наступного дня секретаріат ЦК КП(б)У затвердив кандидатуру Ю.І. Озерського «на голову ДВОУ, ввівши його до складу НКО» [ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, ф. 235, арк. 114]. Повернення виявилось доленосним, тому що рівно через рік кадровий склад Наркомосу УСРР на чолі зі Скрипником було «очищено» від «ухильників». Після самогубства колишнього наркома розпочалися масові репресії проти його прихильників. Не став винятком і Ю.І. Озерський. Його арештували 23 листопада 1933 р., визнавши одним із членів фашистського блоку, яким безпосередньо правили лідери УВО, відтак звинуватили у спробах замаху «на життя вождів партії» [Даниленко, Кузьменко, 2003, с. 19]. У січні 1934 р. він визнав свою причетність до керівництва «українсько-боротьбистського блоку», позаяк дома залишились дружина Олександра Дмитрівна Кривусьова, 14-річний син Костянтин та 8-річна донька Заря [Даниленко, Кузьменко, 2003, с. 20]. Вирок був типовим для політв'язнів 1934 р. – засудження до розстрілу з наступною заміною його засланням на 10 років до таборів. Соловецький табір особливого призначення (СТОП) справді виявився останнім пристанищем Ю.І. Озерського. У вересні 1935 р. його дружина намагалася розшукати місце перебування чоловіка, звертаючись до НКВС СРСР, але марно. Він перебував на Соловках разом з сотнями українських літераторів, письменників, вчених, яких добре знав. У 1936 р. секретно-політичний відділ НКВС виявив занепокоєння з того, що колишні члени «УВО» можуть підтримати фашистську Німеччину, яка претендувала на території за Рейном, тому рекомендували пильнувати за поведінкою Ю.І. Озерського, що «користувався авторитетом» у Скрипника та був «сподвижником українського наркомоса Шумського». В листі Ю.І. Озерського до О.Д. Музолевської, яка мешкала в Харкові, перехопленого чекістами, йшлося про побут радянського політв'язня. Прочитуємо його мовою, яка зафіксована у спецзведенні ОДПУ від 10 червня 1934 р.: «Солнце выходит в три часа ночи, а заходит в 11 часов, – легко можно обойтись без огня. Работаю на общих работах: таскал дрова и лес из воды и складывал в штабеля для погрузки, – о работе по специальности не может быть и речи, да и негде здесь, на острове, как челюскинцы живем. Питание неважное, получаем хлеба 700 гр., каша на завтрак или борщ из сушеных овощей и опять каша или рыба, вечером же только кипяток. Сахара имею 400 гр., посему еле хватает на 2 недели вприкуску. Сплю пока на досках – конечно, не на постоянной кровати, – подложивши пальто. Имеем почту и газету, но библиотека здесь очень маленькая, да и не те книги, которые нужно для меня. Работать над собой почти невозможно» [Остання адреса, 1997, с. 181]. У липні 1934 р. він одержав листівку від дружини, яка відправила її з Москви, інформуючи про те, що листи з Соловків інколи одержувала. «Я не знаю, за что ты арестован, какое у тебя обвинение и какой у тебя срок, – писала вона йому в одному з листів, – была у прокурора и сколько ни просила, но ничего не узнала» [Остання адреса, 1997, с. 187]. Судячи з листа Ю.І. Озерського до О.Д. Музолевської, у якому він

розпитував про долю дружини та дітей, її листи до нього не доходили. Відомо, що його дружина намагалася уникнути репресій, але не надовго, позаяк в одному з листів Ю.І. Озерського йшлося про те, що вона могла б приїхати на поселення, якщо він відбуде третину ув'язнення. Незбагненна логіка життя: перебуваючи в самому кратері смерті, думати про порятунок, про відсутність потрібної книги, вилаштовувати плани на майбутнє. Він відсидів третину терміну «покарання», але замість «поселення» з дружиною, його стратили. 7 жовтня 1937 р. особлива трійка УНКВС Ленінградської області, розглянувши справу оперативної частини Соловецької в'язниці ГУДБ НКВС СРСР на 52 осіб, засуджених до різних термінів ув'язнення, які залишились «на контрреволюційних позиціях і продовжували вести контрреволюційну агітацію та виявляти терористичні наміри», засудила Ю.І. Озерського до розстрілу [Остання адреса, 1997, с. 185]. Серед страчених виявились також відомі вчені та освітяни, керівники культурно-освітніх установ – М.М. Вороний, А.М. Гарбуз, В.Ф. Гоца, П.Ю. Дятов, Й.М. Зозуляк, М.К. Зеров, К.І. Коник, О.А. Крушельницький, М.М. Лозинський, М.П. Павлушков, М.М. Полоз, В.П. Підмогильний, О.І. Бадан-Яворенко, Ю.П. Мазуренко та інші. Дружина Озерського мешкала у Москві, домагаючись реабілітації чоловіка, тому 14 квітня 1962 р. президія Верховного суду Карельської АРСР скасувала судовий чи позасудовий вирок 1937 р. Його реабілітації, а не повернення дочекалася і рідна мати – Ольга Миколаївна Зебницька, яка жила у Києві [Даниленко, Кузьменко, 2003, с. 19-20].

Висновки. Дослідження біографії завідувача Укрнауки при Наркомосі УСРР Ю.І. Озерського вкотре підтверджує, що суспільно-політична активність та професійний рівень жодним чином не ставали для працівників освітнього чиновництва запорукою від надуманих звинувачень у 30-і рр. ХХ ст. Передчуття загрози призводило до політики лавірування в середовищі номенклатури партійно-радянського апарату. Проте й така позиція не гарантувала уникнення від кадрових чисток службовців Наркомосу УСРР карально-репресивними органами.

Список використаних джерел та літератури

- Вісті ВУЦВК, 1929. 17 квітня.
Даниленко В.М., Кузьменко М.М., 2003. *Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського наркомосу. Біографічні нариси*, Севастополь – Донецьк: «Вебер».
Дорошко М.С., 2004. *Компартійно-державна номенклатура УСРР у 20 – 30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз*, Київ: Видавничо-поліграфісний центр «Київський університет».
Єфремов С.О., 1997. *Щоденники. 1923 – 1929*, Київ.
Кузьменко М.М., 2004. *Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20 – 30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень*, Донецьк: НОРД-ПРЕСС.
Марочко В., Хіллі Г., 2003. *Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941)*, Київ: Науковий світ.
Озерський Ю., 1929. Про вибори нових академіків до Всеукраїнської академії наук, *Пролетарська правда*, 21 квітня.
Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії. Том 1, 1997. Київ.
Переобрання президії УАН, 1928. *Пролетарська правда*, 6 травня.
Реабілітовані історією, 1992. Київ – Полтава: Рідний край.
Рубльов О.С., Черненко Ю.А., 1994. *Сталініщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20 – 50-ті роки ХХ ст.*, Київ: Наукова думка.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).
Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Шаповал Ю.І., 1993. *Україна 20 – 50-х років: сторінки ненаписаної історії*, Київ: Наукова думка.

References

- Visti VUTsVK, 1929. 17 kvitnia. [in Ukrainian].
- Danylenko V.M., Kuzmenko M.M., 2003. *Sotsialnyi typ ta intelektualno-osvitnii riven nomenklatury skrypnikivskoho narkomосу. Biografichni narysy [Social type and intellectual and educational level of the nomenclature of the Skripniki Narkomos. Biographical essays]*, Sevastopol – Donetsk: «Veber». [in Ukrainian].
- Doroshko M.S., 2004. *Kompartiino-derzhavna nomenklatura USRR u 20 – 30-ti roky XX stolittia: sotsioistorychnyi analiz [Party-state nomenclature of the USSR in the 20s – 30s of the 20th century: a socio-historical analysis]*, Kyiv: Vydavnycho-polihrafisnyi tsentr «Kyivskiy universytet». [in Ukrainian].
- Yefremov S.O., 1997. *Shchodennyky. 1923 – 1929 [Diaries. 1923 – 1929]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Kuzmenko M.M., 2004. *Naukovo-pedahohichna intelihentsiia v USRR 20 – 30-kh rokiv: sotsialno-profesiyni status ta osvitno-kulturnyi riven [The scientific and pedagogical intelligentsia in the USSR of the 20s and 30s: socio-professional status and educational and cultural level]*, Donetsk: NORD-PRESS. [in Ukrainian].
- Marochko V., Khilli H., 2003. *Represovani pedahohy Ukrainy: zherty politychnoho teroru (1929 – 1941) [Repressed teachers of Ukraine: victims of political terror (1929 – 1941)]*, Kyiv: Naukovyi svit. [in Ukrainian].
- Ozerskyi Yu., 1929. *Pro vybory novykh akademikiv do Vseukrainskoi akademii nauk, Proletarska pravda [About the election of new academicians to the All-Ukrainian Academy of Sciences]*, 21 kvitnia. [in Ukrainian].
- Ostannia adresa. Do 60-richchia solovetskoï trahedii. Tom 1 [Last address. To the 60th anniversary of the Solovetsky tragedy. Volume 1.], 1997. Kyiv. [in Ukrainian].
- Pereobranntia prezydii UAN [Re-election of the Presidium of the Ukrainian Academy of Sciences], 1928. Proletarska pravda, 6 travnia. [in Ukrainian].
- Reabilitovani istoriieiu [Rehabilitated by history], 1992. Kyiv – Poltava: Ridnyi kraj. [in Ukrainian].
- Rublov O.S., Chernenko Yu.A., 1994. *Stalinschchyna y dolia zakhidnoukrainskoi intelihentsii 20 – 50-ti roky XX st. [Stalinism and the fate of the Western Ukrainian intelligentsia of the 20s – 50s of the 20th century]*, Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vldy ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (CSASB of Ukraine)].
- Tsentralnyj derzhavnyj arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy) [Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CSAPA Ukraine)].
- Shapoval Yu.I., 1993. *Ukraina 20 – 50-kh rokiv: storinky nenapysanoi istorii [Ukraine in the 1920s and 1950s: pages of unwritten history]*, Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

YURI IVANOVYCH OZERSKY, HEAD OF UKRAINIAN STUDY OF THE PEOPLE'S COMMISSIONER OF EDUCATION OF THE USSR (1896 – 1937)

Mykola Vyhovskyi

Doctor of Historical Sciences,

Professor of the Department of World History and Archology,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The article examines the political and organizational-scientific activity of a responsible employee of the People's Commissariat of the Ukrainian SSR in the 20s and 30s of the 20th century. Ukrainian Socialist-Revolutionary Yuriy Ivanovich Ozerskyi. The main stages of the formation of the socio-political position and life destiny of this forgotten personality are highlighted in the context of social history and everyday life, contradictory nodes of social development. The article reveals not only achievements, but also shortcomings in the awareness of the objective realities of the totalitarian regime, the ability to maneuver in the powerful nomenclature structures of the Soviet official. Unknown sources were involved in the biographical research, with the help of which the stages of professional activity and the life path of the Ukrainian educator Yu.I. Ozerskyi (real surname - Zebnytskyi). It is noted that he belongs to the Party-Soviet nomenclature of the USSR, and participates in the propaganda activity of the ruling authorities. Head*

of Ukrnauka at the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR Yu.I. Ozersky was not unnoticed in the public criticism of the "general line of the party", he did not belong to the opposition, but the internal discord among the party-Soviet nomenclature and the process of the so-called "cleansing" of the Narkomos from "evaders" did not escape him either. Along with other famous scientists and educators, he was accused of a fabricated case and attempts to assassinate "party leaders" and participation in the Ukrainian Military Party (UMP). It was established that the efforts of political maneuvering did not become a guarantee for the current nomenclature person from being sentenced in 1933 to 10 years in the camps and execution in 1937. The life path of Y.I. Ozerskyi is regarded as typical and average for the vast majority of representatives of the party-Soviet nomenclature of the 20s and 30s of the 20th century in the USSR. The need to free Ukrainian society from the vices of totalitarianism, slave psychology, and chameleonism expanded the need for a more critical review of the heroic and tragic lessons of history.

Key words: *arrest, fighters, scientist, ideology, People's Commissariat of Education of the USSR, science, nomenclature, education, politics, Yu.I. Ozersky.*